

Barcelona, els moviments socials i la transició a la democràcia: hegemonia gramsciana, referent espanyol i ruptura catalana¹

MARC ANDREU ACEBAL

Universitat de Barcelona

El geògraf i urbanista Jordi Borja reivindica la ciutat de Barcelona com a lloc del canvi històric des de la revolució francesa de 1789 i, per tant, el paper de subjecte històric de la ciutadania organitzada², encara que sigui en forma prepolítica com a moviment social, tal i com defineix el filòsof Francisco Fernández Buey³. I això és així, com expliquen Jordi Borja⁴ i el seu col·lega David Harvey⁵, en base a la idea del dret a la ciutat exposada el 1968 per Henry Lefebvre⁶ i segons la qual els moviments revolucionaris assumeixen amb freqüència, si no sempre, una dimensió urbana. Un dret a la ciutat que no sorgeix primordialment de fascinations i modes intel·lectuals (malgrat que també n'hi ha), sinó de la realitat dels carrers, dels barris, i de la lluita per guanyar, en temps convulsos, de crisi o de desesperació, demandes concretes de les classes populars, en una accepció que depassa el concepte de classe obrera però s'ajusta bé a la idea gramsciana d'hegemonia de les classes subalternes.

¹ Rebut: 08/07/2015 Acceptat: 03/11/2015

² Borja, Jordi. *La ciudad conquistada*. Madrid: Alianza, 2003, p. 353.

³ Fernández Buey, Francisco. "Els moviments socials alternatius: un balanç". A: *Els moviments socials a la Catalunya contemporània*. Barcelona: UB, 2004, p. 45.

⁴ Borja, Jordi. *Mis universidades. Historia de un proceso de aprendizaje*, treball complementari a *Revolución urbana y derechos ciudadanos*. Barcelona: UB, 2012. Tesi doctoral inèdita.

⁵ Harvey, David. *Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana*. Madrid: Akal, 2013.

⁶ Lefebvre, Henri. *El derecho a la ciudad*. Barcelona: Península, 1973.

Historiadors com Charles Tilly⁷, Eric J. Hobsbawm⁸, Edward P. Thompson⁹ i George Rudé¹⁰ han certificat que els moviments socials, i en especial els urbans, a la vegada que canvien accions i finalitats en sintonia amb la modernització del temps històric, constitueixen un dels indicadors o baluards més significatius del canvi social en condicions modernes¹¹ i, de fet, marquen l'expansió i la contracció de les oportunitats democràtiques¹². De la mateixa manera que el factor geogràfic i d'arrelament territorial, local, de proximitat, és clau en els moviments socials, com estableix Charles Tilly ja des dels mateixos orígens dels moviments socials a la Gran Bretanya i a les seves colònies nordamericanes¹³.

Més concret, el sociòleg Manuel Castells argumenta que els moviments veïnals i de base local o territorial, on la participació de les dones ha estat decisiva, són elements fonamentals de l'organització i el canvi social, en totes les societats i al llarg del temps, malgrat que han estat ignorats, menystinguts o deformats en la visió històrica respecte dels considerats grans actors de la història: els Estats, els partits polítics i els agents econòmics. En el context de la globalització, Castells considera clau per comprendre i, al mateix temps, per poder incidir en el canvi històric, els tres eixos sobre els quals, durant el darrer mig segle, s'han estructurat de forma oberta els moviments veïnals arreu, especialment en les societats de capitalisme avançat d'Europa i Amèrica del Nord, però també a l'Amèrica Llatina, Àfrica i Àsia¹⁴. Es refereix a la defensa de les condicions de vida en el sentit més ampli –des de les reivindicacions populars que històricament no podien ser obtingudes directament mitjançant un salari, és a a dir, a l'anomenat salari indirecte (educació, sanitat...), i fins a les més noves demandes ecologistes–; a la construcció d'una identitat col·lectiva, social i cultural amb el territori, el barri, com a element fonamental, i a l'afirmació d'una autonomia política local que reconstrueix les formes democràtiques del poder en base a la capacitat de participació ciutadana.

⁷Tilly, Charles. *El siglo rebelde*. Zaragoza: Prensas Universitarias, 1997, p. 65-72; "Conflicto político y cambio social". A: *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural*. Madrid: Trotta, 1998, p. 25-41.

⁸Hobsbawm, Eric. *Rebeldes primitivos*. Barcelona: Crítica, 2001.

⁹Thompson, E.P. *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1984; *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Barcelona: Crítica, 1989.

¹⁰Rudé, George. *Revuelta popular y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1981.

¹¹Si més no, aquesta és una transcendència que la sociologia li atorga als moviments socials en condicions modernes. Vegeu Godàs, Xavier. *Política del dissenso. Sociología de movimientos sociales*. Barcelona: Icaria, 2007, p. 31-36.

¹²Tilly, Charles i Wood, Leslie. *Los movimientos sociales, 1768-2008. Desde sus orígenes hasta Facebook*. Barcelona: Crítica, 2010, p. 21.

¹³Tilly, Charles i Wood, Leslie. *Los movimientos sociales, 1768-2008. Desde sus orígenes hasta Facebook*. Barcelona: Crítica, 2010, p. 65.

¹⁴Castells, Manuel. *Movimiento vecinal y nuevo orden mundial*. Madrid: CAVE, 1992, p. 4. Per a exemples sobre Nova York i Roma, vegeu Angotti, Tom. *New York for Sale. Community Plannings Confronts Global Real Estate*. Nova York: MIT Press, 2008; i Alonso, Noemí. "Els moviments veïnals a Roma durant el cicle de protesta italià, 1868-1976". *Segle XX*, núm. 4 (2011), p. 57-77.

Aquests tres eixos, fonamentals per actuar segons la divisa *pensar globalment i actuar localment* de la que fan bandera els anomenats nous moviments socials, Castells els veu reforçats en els moviments veïnals “*perquè són molt més capil·lars que tots els altres moviments socials i que els sindicats i estan molt més difosos en el conjunt de la societat*”¹⁵.

No es pot oblidar tampoc el seu caràcter territorial, una peculiaritat compartida només pels nacionalismes, i que deixa la resta de moviments socials, que són per definició temàtics o sectorials, davant del risc de quedar subsumits en una fita més àmplia, clarament política. En el context de la Catalunya i l'Espanya de la transició política dels anys setanta del passat segle XX que ens ocupa, aquesta fita va ser la democràcia. Però en general, com argumenta el sociòleg Slavoj Žižek, “*el límit d'aquests moviments és que no són polítics en el sentit d'un singular universal: són moviments d'un sol tema que no tenen la dimensió de la universalitat, és a dir, que no és relacionen amb la totalitat social*”¹⁶. Caldria analitzar si aquest límit val, o no, pels moviments ciutadans o veïnals que, si bé responen a particularismes locals, també són capaços d'afrontar una *totalitat* social i política precisament pel seu caràcter territorial i no temàtic ni sectorial. En aquest marc, sembla lògic aproximar-se històricament als moviments socials i, en concret, als de base veïnal. Encara més per a una ciutat de les dimensions, ubicació geogràfica i significació històrica, política, social i urbana de Barcelona.

La capital de Catalunya és un referent mundial a molts nivells: urbanístic, cultural, turístic i, també, en mobilització social i moviments urbans. No és cap erudició gratuïta citar Friedrich Engels quan va escriure, en una memòria sobre les revoltes socials a l'Espanya de 1873, que Barcelona tenia “*en el seu haver-hi històric més combats de barricades que cap altra ciutat del món*”¹⁷. Ni és cap frívola anèctoda recordar que un segle i quart després, el 25 de març de 2003, fent referència a la gran protesta contra la guerra d'Iraq celebrada a la capital catalana tres dies abans, l'expresident dels Estats Units George Bush pare va dir: “*Ningú pot permetre que la seva política sigui determinada pel nombre de gent que es manifesta a Barcelona*”¹⁸.

EL 'MODEL BARCELONA' DE LA TRANSICIÓ

Dos documents històrics contemporanis, coetanis de l'any 1976, exemplifiquen, recullen i simbolitzen moltes coses. El primer document és la portada del número de gener de 1976 de *Nuestra Voz*, la revista de l'Associació de Veïns del

¹⁵ Castells, Manuel. *Movimiento vecinal y nuevo orden mundial*. Madrid: CAVE, 1992, p. 25.

¹⁶ Žižek, Slavoj. *Repetir Lenin*. Madrid: Akal, 2004, p. 111.

¹⁷ Engels, Friedrich. *Los bakuninistas en acción: memoria sobre el levantamiento en España en el verano de 1873*. Madrid: Ciencia Nueva, 1968.

¹⁸ Andreu, Marc. “El 'model Barcelona' dels moviments socials”. Castelló: XarxaVives d'Universitats, 2013. Premi de Comunicació Científica Joan Lluís Vives.

Turó de la Peira, que convocava a la manifestació per l'amnistia que la FAVB i el moviment veïnal, exercint de paraigua de l'Assemblea de Catalunya, va organitzar l'1 de febrer d'aquell any a Barcelona. Un fet que esdevindria, amb la seva capvuitada del diumenge següent, el desafiament català internacionalment reconegut que va demostrar que el carrer no era del reformisme franquista de Manuel Fraga i Rodolfo Martín Villa, sinó de l'oposició democràtica i d'esquerres, organitzada com a moviment popular amb voluntat rupturista. El butlletí veïnal del Turó de la Peira cridava a manifestar-se exhibint en portada dos testimonis gràfics aconseguits expressament per a l'ocasió i per a aquella publicació: uns comentaris signats, respectivament, pel sacerdot catalanista Lluís Maria Xirinacs i el seu company *captaire de la pau* Ferran Garcia Faria, en vaga de fam davant de la presó Model de Barcelona, i pel sindicalista comunista i líder estatal de CCOO Marcelino Camacho, empresonat al centre penitenciari de Carabanchel, a Madrid, de resultes del Procés 1001. Probablement no existeix una síntesi més perfecta del que va ser aquell moment històric: la portada de la revista veïnal d'un barri obrer barceloní amb molta població d'origen immigrant com el Turó de la Peira agermanant, sense complexos i pel mateix objectiu polític, les figures –si es vol, contraposades o complementàries– de Lluís Maria Xirinacs i Marcelino Camacho. Fins a l'extrem que Xirinacs parlava clar i català de “fer una societat de companys, una societat d'homes sense privilegis i sense opressions” i Camacho deia, en castellà, que “la Amnistía y las libertades democráticas y nacionales ya casi se tocan”¹⁹.

L'altre document és encara més contundent, per la seva força audiovisual: ens referim als aproximadament 20 minuts inicials de la pel·lícula de Pere Portabella (amb música de Carles Santos i guió d'Octavi Pellissa) *Informe general sobre unas cuestiones de interés para una proyección pública*. El pas, en imatges i so, de la duresa de la pedra del Valle de los Caídos a les corredisses entre cotxes i policies dels manifestants per l'amnistia a la Barcelona de febrer de 1976, on una de les primeres pancartes que apareix filmada diu textualment “Amnistía. Vecinos de L'Hospitalet”, exemplifica gairebé de forma sublim la ruptura que el moviment social urbà va propiciar a Barcelona. I, de retruc, arreu d'Espanya: no és casualitat que les seqüències d'imatges dels manifestants a Barcelona, el febrer de 1976, s'encadenin amb les de la també multitudinària manifestació veïnal per l'amnistia, contra l'encariment de la vida i per la legalització de les associacions de veïns del carrer Preciados, a Madrid, el juny d'aquell mateix any²⁰. Un altre moment del film de Pere Portabella, la reunió que mitja dotzena d'obriers tenen en un pis d'un barri metropolità de Barcelona, il·lustra també el moment històric i una determinada hegemonia cultural, en el sentit gramscian, que va relligar les reivindicacions i somnis de democràcia i socialisme amb el debat sobre l'encaix de Catalunya i

¹⁹ Arxiu FAVB, *Nuestra Voz*, Barcelona, gener 1976. Publicació de l'AV Turó de la Peira.

²⁰ Portabella, Pere. *Informe general sobre unas cuestiones de interés para una proyección pública*. Barcelona, 1976.

la resta de nacionalitats històriques en el futur Estat espanyol democràtic, que es desitjava federal. Finalment, hi ha un tercer moment de la pel·lícula, el final d'*Informe general*, en el que una àcida crítica a la Monarquia en la figura d'Antoni de Senillosa i la seqüència immediatament posterior, la que dona pas als crèdits, amb Montserrat Caballé cantant al Palau de la Música²¹, adquireix avui valor de metàfora anticipatòria de com es troba el país i la democràcia quatre dècades després: amb una nova crisi de fi de règim que posa en qüestió tot el model d'Estat sorgit de la transició, i entre nombrosos escàndols de corrupció. Dos d'aquests escàndols tenen epicentre al Palau de la Música i en mateix líder fundador del partit hegemònic de la burgesia i el nacionalisme a Catalunya des de la transició i fins el 2015: la CDC de Jordi Pujol. Ambdós són casos de corrupció pendents de resolució judicial i que, precisament, tenen a la FAVB personada com a actor que exerceix l'acusació popular²². És partint d'aquest múltiple simbolisme documental, el que aporten la revista de l'Associació de Veïns del Turó de la Peira de gener de 1976 i l'*Informe general* del cineasta i portaveu de l'Assemblea de Catalunya, Pere Portabella, que es poden introduir les conclusions d'aquest treball de recerca històrica. Vegem-les.

Durant els anys 70 del segle passat la Barcelona dels barris i les seves classes populars, organitzades en associacions de veïns i articulades amb d'altres actors socials en un potent moviment ciutadà liderat, des del 1974, per la FAVB, van protagonitzar un procés rupturista de transició de la dictadura a la democràcia únic, específic i singular; no modèlic però sí model a seguir o aprofundir, per alguns, i a combatre o diluir, per d'altres²³. Les associacions de veïns i el moviment ciutadà de Barcelona —que amb molt poc temps van ocupar i hegemonitzar l'estructura legal de la FAVB, creada el 1972 per la burgesia catalanista i sectors afins al poder local franquista precisament amb la intenció, fracassada, de contenir l'esquerra veïnal organitzada als barris— van lluitar eficaçment contra la dictadura franquista en el món local. Una lluita que va tenir efectes nacionals i estatals i que va contribuir a imposar el que Andreu Mayayo ha definit com a ruptura catalana²⁴. Expressada en la victòria de les forces d'esquerra i catalanistes a les eleccions de 1977 i en la reinstauració de la Generalitat de Catalunya i el retorn de l'exili del

²¹ Portabella, Pere. *Informe general sobre unas cuestiones de interés para una proyección pública*. Barcelona, 1976.

²² Vegeu Favà, Maria. "La Favb vol que sàpiga tot del Palau de la Música". *Carrer*, núm. 130 (2013), p. 6-7; i Andreu, Marc. "Ara sí que toca". *Carrer*, núm. 133 (2014), p. 2-3.

²³ Entre els primers, a banda dels mateixos moviments socials, cal situar les forces i partits d'esquerres, en la seva majoria. Els qui van combatre o intentar diluir aquest procés van ser agents econòmics i patronals i les forces de centre i dreta, específicament les incubades per les estructures i personal polític franquista però també, durant la segona meitat de la transició, exponents del catalanisme conservador (Jordi Pujol, Ramon Trias Fargas...) i de la socialdemocràcia (Narcís Serra) que es volien consolidar en les noves institucions democràtiques a la vegada que menysienien el paper d'uns moviments socials en els quals no disposaven de gaire força o presència activa.

²⁴ Mayayo, Andreu. *La ruptura catalana. Les eleccions del 15-J del 1977*. Catarroja: Afers, 2002.

president Josep Tarradellas –únic enllaç institucional de la transició democràtica amb la legalitat republicana d'abans del franquisme–, la simbòlica ruptura catalana va tenir a Barcelona una derivada rupturista real, més tangible, en l'àmbit polític de la ciutat i en les transformacions socials i urbanes dels anys 70 i 80.

De fet, i malgrat la seva posterior deriva, involució o procés de desdemocratització, el que podem anomenar ruptura barcelonina o metropolitana, dels barris, va constituir, en origen, la llavor del consens urbà i la forma de fer ciutat que després es coneixeria internacionalment com a *model Barcelona*. Més enllà –de fet, abans– de la transformació urbana facilitada de forma innegable pels Jocs Olímpics de 1992, van ser les importants victòries polítiques i contrapartides socials per als barris i les classes populars de la ciutat que el moviment veïnal va aconseguir durant els anys 70, en detriment dels interessos de les classes dominants i sectors de la burgesia, el que va possibilitar, precisament, avançar cap a un determinat model de ciutat. Una idea o model de ciutat que seria inexplicable sense l'hegemonia inicial d'una cultura política urbana i ciutadana molt lligada a la Barcelona dels barris.

Aquest moviment ciutadà no tant sols va aconseguir la insòlita destitució de dos alcaldes franquistes: José María Porcioles, el 1973, i Joaquim Viola, el 1976. Aquest moviment ciutadà va aturar o condicionar grans projectes especulatius o urbanístics com el Pla de la Ribera i la revisió del Pla Comarcal (l'encara avui vigent Pla General Metropolità); va marcar també, entre 1977 i 1979, l'agenda política i programàtica de l'alcalde de transició Josep Maria Socías Humbert; i va forçar l'Ajuntament a fer una considerable acumulació o reserva estratègica de sòl públic urbà per a serveis i equipaments. En definitiva, el moviment ciutadà de Barcelona va obtenir notables concessions d'un poder polític autoritari però feble –per ineficient i deslegítimat alhora per episodis de corrupció i la seva acció repressiva– i d'un capitalisme immobiliari, industrial i financer que, durant un període aproximat d'una dècada, va estar molt condicionat per la pressió social al carrer i per la por d'un incert futur polític democràtic. Una idea de democràcia que, a mitjan dels anys 70, va arribar a tenir horitzons revolucionaris o socialitzants, almenys en el món local urbà. I com a mínim fins que, entre 1979 i 1986, la correlació de forces i l'hegemonia cultural va començar a canviar a la ciutat (i més encara al conjunt de Catalunya i Espanya), i ja en ple exercici d'una democràcia representativa que va donar la victòria a l'esquerra política socialdemòcrata, en l'àmbit barceloní i espanyol, i al nacionalisme liberal i democristià, en l'àmbit català. Sempre a remolc o en sintonia tardana amb el neoliberalisme triomfant al món occidental i en perjudici del model de democràcia participativa defensada pel moviment social urbà.

Amb tot, aquest moviment popular, i la FAVB en concret, van ser un referent que va influir i condicionar, més del que aparentment pot semblar, el procés de

reforma democràtica al conjunt d'Espanya. En molts aspectes, directament va inspirar tant l'acció del moviment veïnal de Madrid i d'altres ciutats espanyoles com la reacció dels aparells de l'Estat i d'alguns dels seus més alts representants, inclosos el rei Joan Carles de Borbó i jerarques franquistes reconvertits en dirigents reformistes de la transició espanyola com Manuel Fraga Iribarne i Rodolfo Martín Villa. Té prou rellevància històrica constatar que va ser la FAVB qui va servir de model, durant els anys clau de 1975 i 1976, a la il·legal Federació veïnal de Madrid, entre d'altres. La té el fet que fossin els dirigents veïnals de Barcelona, en estreta relació amb d'altres del País Valencià, Andalusia, Madrid, Bilbao i Saragossa, els qui van assumir una primera coordinació del moviment veïnal a nivell estatal durant la segona meitat dels anys 70 (i una segona durant els anys 80). I és indiscutible la influència determinant que la intel·lectualitat urbana barcelonina (urbanistes, geògrafs, arquitectes, sociòlegs, periodistes...) va tenir sobre el conjunt d'Espanya i que, entre d'altres, Manuel Castells i Jordi Borja van sintetitzar i projectar mundialment des de Barcelona, Madrid i París, amb especial incidència a l'Europa mediterrània i a l'Amèrica Llatina.

Per altra banda, també té especial significació històrica la prova documental que el successor de Franco a títol de Rei, Joan Carles de Borbó, en el seu primer viatge a l'estranger com a cap d'Estat, el 2 de juny de 1976 a Washington, reconegués a la Casa Blanca els "moments difícils" del procés de transició viscuts al febrer d'aquell any a Barcelona²⁵. Una assumpció per part del Rei, davant del suprem notariat mundial que representaven el president dels Estats Units, Gerald Ford, i el seu secretari d'Estat, Henry Kissinger, del punt d'inflexió i de difícil marxa enrere en el procés de transició que van marcar les mobilitzacions socials a Barcelona i la seva àrea metropolitana. I, al mateix temps, lliçó ben apresada i recitada per Joan Carles de Borbó, en la confidencialitat posteriorment desclassificada del despatx oval de la Casa Blanca, en el sentit que ell no cometria "l'error" en que va incórrer el seu avi, Alfons XIII, el 1931, i convocaria "*les eleccions nacionals abans de les municipals*".²⁶ Fou la por expressa a un nou 14 d'abril, en gran mesura instigada per la força del moviment ciutadà de Barcelona, la que va acabar fent decidir el Rei a posposar al màxim les primeres eleccions municipals democràtiques, d'acord amb els Governos espanyols de transició presidits per Carlos Arias Navarro i Adolfo Suárez, i sempre amb la clau presència ministerial d'un Rodolfo Martín Villa que coneixia prou bé la realitat catalana i el poder dels moviments obrer i veïnal. Així doncs, no va haver-hi eleccions municipals democràtiques fins a la tardana

²⁵ National Security Adviser's Memoranda of Conversation Collection at the Gerald R. Ford Presidential Library. Transcripció cita entre G. Ford, Joan Carles I, H. Kissinger i J. M. Areilza, Washington, 2 de juny de 1976. <http://cdn.geraldfordfoundation.org/memcons/1553461.pdf>

²⁶ National Security Adviser's Memoranda of Conversation Collection at the Gerald R. Ford Presidential Library. Transcripció cita entre G. Ford, Joan Carles I, H. Kissinger i J. M. Areilza, Washington, 2 de juny de 1976. <http://cdn.geraldfordfoundation.org/memcons/1553461.pdf>

data del 3 d'abril de 1979, només després que l'Estat hagués pogut prendre (i controlar) la temperatura política espanyola i catalana en dos comicis generals (juny de 1977 i març de 1979) i amb els referèndums sobre la llei de reforma política (desembre de 1976) i la Constitució Espanyola (desembre de 1978). Però a Barcelona, excepcionalment, i just abans de l'incerta primera cita a les urnes pel referèndum de 1976, el moviment ciutadà sí *va botar* l'alcalde. La FAVB, amb la campanya "Salvem Barcelona per la democràcia", va aconseguir la destitució de Joaquim Viola i que el seu substitut designat a dit, no electe, Josep Maria Socías Humbert, governés la transició municipal, durant dos anys, en bona mesura amb el programa imposat pel moviment ciutadà i marcat per les forces d'esquerra i catalanistes hegemòniques a la ciutat.

Arribem així a la clau de volta de tot plegat: l'hegemonia cultural i política de naturalesa gramsciana de les forces d'esquerra catalanes -d'entrada el PSUC i, al final, el PSC, sense menystenir la importància de Bandera Roja i altres sigles de l'extrema esquerra- aconseguida als anys 70, sobretot, per l'impuls dels moviments socials urbans, l'obrer i el veïnal, amb la complicitat dels sectors progressistes i de base de l'Església catòlica²⁷. El moviment obrer organitzat en les Comissions Obreres i la plataforma antifranquista unitària de l'Assemblea de Catalunya en són les expressions més conegudes, però res hagués estat igual, en especial a Barcelona, sense l'articulació i l'acció d'un ampli moviment popular o ciutadà de caràcter interclassista, representat per les associacions de veïns i la FAVB i sintetitzat en l'eslògan de 1976 "*Salvem Barcelona per la democràcia*". Els militants comunistes i d'altres forces d'esquerra i els activistes catòlics de base, al servei (o ells mateixos membres) de les classes subalternes, van hegemonitzar aquest moviment ciutadà que, en qualsevol cas, cal remarcar que va tenir sempre una vocació unitària i inclusiva, i que va ser molt més plural i fort a la capital catalana que a la resta de Catalunya i Espanya. Fins i tot quan aquest moviment ciutadà va entrar en crisi, a finals dels anys 70, i va patir la seva desmobilització social i l'hostilitat institucional per part de la mateixa esquerra política, durant els anys 80, la singularitat de Barcelona rau en el fet que la FAVB i la majoria d'associacions de veïns van sobreviure i van mantenir uns mínims de gent compromesa i activa als barris i a la ciutat (amb activitat pròpia però també com a paraigua d'altres moviments socials). Van conservar una considerable independència i unitat. I, fins i tot, enmig de l'acriticisme imposat pel consens olímpic de 1992, van evidenciar una gran capacitat d'anàlisi crítica.

²⁷ D'entre els nombrosos treballs sobre el paper del PSUC en l'antifranquisme i la transició, són especialment útils per entendre el seu rol d'hegemonia cultural i política Molinero, Carme i Ysàs, Pere: *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*. Barcelona: L'Avenç, 2010; Mayayo, Andreu. *La veu del PSUC. Josep Solé Barberà, advocat*. Barcelona: L'Avenç, 2007, i Cebrián, Carme. *Estimat PSUC*. Barcelona: Empúries, 1997.

Aquest darrera circumstància és bastant insòlita si comparem el cas de Barcelona amb el conjunt del moviment veïnal o amb d'altres moviments sociopolítics contemporanis d'aquell moment històric del final de la transició espanyola, caracteritzat per l'estabilització en el bipartidisme polític imperfecte i, a nivell social, per l'impacte de l'anomenat desencís (o *desencanto*) i del triomf de l'individualisme com a cultura política i ètica personal que va anar substituint la prevalença dels interessos col·lectius. Un període de transició i un procés de democratització, imperfecte i complex, ple de contradiccions, però innegable, que desembocaria tres dècades més tard –ja al segle XXI, i després d'uns anys de miratge i creixement econòmic degut, en bona mesura, a la bombolla immobiliària i urbanística– en un període de reflux, en un procés de desdemocratització accelerat per la crisi social i econòmica, segons definició del politòleg Josep Maria Vallès usant conceptes de l'historiador Charles Tilly²⁸. Un procés que Miquel Caminal també identifica clarament i que sintetitza en aquests termes: “Tot plegat, entre 1982 i 2003 es viu un constant procés de degradació democràtica, d'instal·lació de la partitocràcia, de desmantellament de l'Estat social, de desnaturalització de l'Estat de dret, en el marc de l'hegemonia neoliberal i de la gran especulació financera i immobiliària, així com els seus efectes sobre la gran corrupció en la relació entre interessos privats i administracions públiques”²⁹.

Quan a finals del 2015, en plena crisi multiorgànica del règim sorgit de la transició espanyola, resulta que ni la FAVB ni les associacions de veïns en general encara no han estat declarades, ni pel Govern espanyol ni per la Generalitat de Catalunya, entitats d'interès públic (una demanda pendent des de 1979); i quan, el 2014, l'Ajuntament de Barcelona treballava amb uns projectes de modificació dels reglaments de participació i de funcionament dels districtes que definitivament desfiguraven els primers reglaments aprovats el 1986 amb participació de la FAVB (tot i que amb continguts ja rebaixats respecte les propostes veïnals de participació ciutadana i descentralització de 1979), és que alguna cosa no funciona. No funciona ara. Però també prova que sí va funcionar durant la transició, als anys 70, a Barcelona, quan l'hegemonia cultural del moviment ciutadà i la influència de la FAVB es van imposar, en bona mesura, en molts aspectes. Per exemple, a l'hora de definir el nou mapa de barris i de divisió administrativa de Barcelona en districtes. Però una hegemonia i influència que, al mateix temps, van ser també temudes i contingudes en molts d'altres aspectes. I no menors, com ho exemplifica l'intent dels partits polítics d'excloure la FAVB de la comissió de control municipal creada el 1977; la negativa de les caixes d'estalvi a acceptar la FAVB al seu consell social; i, en especial, el veto parlamentari a la inclusió de les associacions de veïns, i als

²⁸Vegeu Vallès, Josep Maria. “Desdemocratització”. *El País*, Barcelona, 13 de desembre de 2013; i Tilly, Charles. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, Cambridge.

²⁹Caminal, Miquel. “Democràcia i independència”. *Nous Horitzons*, núm. 205 (2013), p. 86-87.

mecanismes de democràcia participativa que aquestes defensaven, en la Constitució espanyola de 1978³⁰.

Diu Josep Fontana, en referència a les alternatives o resistències plantejades a la crisi sistèmica actual, que l'únic que veu estimulant, sense pronunciar la paraula esperançador, són els moviments de base: “*Los movimientos de base, vecinales, etcétera, son otra cosa*”. I precisa, comparant la situació actual amb la de l'Espanya de la transició: “*El franquismo cayó, en parte, por el miedo a estos movimientos, incluyendo, claro, los sindicatos. No eran los partidos los que daban miedo*”³¹. Coincideix, de fet, amb el que va declarar Manuel Vázquez Montalbán en una entrevista a la revista *Les Corts*, el 1974, i amb el que el mateix autor va deixar escrit, el 1996, al pròleg de *Barcelona en lluita*: “*Els moviments veïnals estaven contribuint a forçar el ritme de la Història, a forçar el ritme de la transició. La vitalitat d'aquelles lluites democràtiques mogudes per la societat civil, encara evidentment emparades i a vegades articulades per formacions polítiques clandestines, va suscitar l'esperança que una vegada arribada la democràcia, aquests moviments socials contribuirien a donar-li un caràcter de democràcia plenament participativa. No va ser així, en part per les regles del joc imposades per la Transició, en part per la covardia de les formacions polítiques d'esquerra que van témer el basisme desestabilitzador dels moviments socials i molt preferentment el dels veïns*”³².

En efecte, tot plegat demostra la influència que els moviments socials urbans, i concretament el moviment veïnal de Barcelona, van tenir a la transició; i això inclou la por que van suscitar en el franquisme i en les classes dominants durant els anys 70. Queden clares, des d'un punt de vista polític i social, tant les fites democràtiques i rupturistes aconseguides a Barcelona gràcies al moviment ciutadà com les seves limitacions davant dels poders establerts des dels temps de la dictadura i pervivents en el sistema de democràcia partidista que la va substituir; unes limitacions especialment evidents així que el procés de transició democràtica es va anar canalitzant per la via reformista al conjunt de l'Estat espanyol. Unes limitacions, no obstant, que no van ser impediment per a una profunda transformació de la ciutat, tant en l'àmbit urbanístic com social i d'equipaments i serveis públics, en especial als barris obrers i populars. Ho il·lustren prou bé les xifres i estadístiques del propi moviment veïnal, que ha censat un centenar de triomfs concrets a

³⁰Vegeu Martín-Retortillo, Lorenzo. *Materiales para una Constitución*. Madrid: Akal, 1984, i la seva intervenció com a senador independent en la defensa de l'esmena número 1, a l'article 7 de la Constitució, a *Senado* (diari de sessions), núm. 41, 22 d'agost de 1978, Madrid, p. 1.699-170. Vegeu també la intervenció del senador comunista José Vicente Mateo Navarro en la defensa de l'esmena número 105, a l'article 7 de la Constitució, a *Senado* (diari de sessions), núm. 41, 22 d'agost de 1978, Madrid, p. 1.700-1.701.

³¹Josep Fontana, entrevistat per Arroyo, Francesc. *El País, Babelia* (20 de juliol de 2013), p. 7.

³²Vegeu Arias Vega, Enrique. “Las asociaciones de vecinos pueden ser el embrión de participación democrática de base” (entrevista a Manuel Vázquez Montalbán). *Les Corts*, núm. 5 (1974); i Vázquez Montalbán, Manuel. “La lluita necessària”. Pròleg a Huertas, Josep Maria i Andreu, Marc. *Barcelona en lluita. El moviment ciutadà 1966-1996*. Barcelona: FAVB, 1996.

Barcelona (parcs, places, equipaments, edificis...) entre 1970 i 2010. Així, durant el període d'estricta transició municipal, de desembre de 1976 a abril de 1979, es van guanyar 29 lluites veïnals –una victòria ciutadana cada mes–, per només un promig de dues victòries veïnals anuals en el període estrictament democràtic, durant els 30 anys posteriors. Quantitativament, la majoria de les victòries veïnals (prop d'un 65%) es van assolir en democràcia, però no es pot oblidar que moltes eren lluites ja plantejades d'abans ni, tampoc, allò que qualitativament representa l'elevat promig de triomfs veïnals assolits durant la transició³³. Calia contrastar històricament i ponderar el paper del moviment ciutadà de Barcelona per trencar silencis i, alhora, matisar alguns tòpics del relat de la transició relacionats amb els moviments socials en general, i amb el moviment veïnal en particular.

Des de la sociologia política i la militància social a Barcelona, Enrique Leiva, Ivan Miró i Xavier Urbano creuen necessari el següent: “Articular el relat que va ser silenciats apel·lant a compromisos històrics, a *ètiques de la responsabilitat* com a essència de la vocació política o, en les seves versions més grolleres, al *compromís patriòtic*. Articular un relat –no descobrir veritats històriques– que ens haurà de servir per donar-nos respostes a nosaltres mateixos; reconstruir la gènesi d'un procés [el de la transició, i concretament a Barcelona] per dotar de sentit diacrònic la praxi del present; conferir sentit als buits generacionals, vivencials, que ens condicionen les practiques polítiques d'avui”³⁴. Un historiador, malgrat pugui sintonitzar ideològicament i en clau generacional amb alguns dels posicionaments d'aquests autors, ha de diferir de la seva idea de fons. I és que, al marge de la necessitat d'articular un relat sobre la transició i els moviments socials a Barcelona que trenqui silencis i compromisos històrics, sí cal descobrir veritats històriques. I contextualitzar el relat resultant per a que pugui ser entès o comprès (que no vol dir necessàriament que sigui compartit). Perquè en història les interpretacions són lliures però els fets són sagrats.

Sense renunciar de cap manera a la interpretació que aquestes conclusions sintetitzen, cal posar especial èmfasi en fixar els fets que va protagonitzar el moviment ciutadà a la Barcelona del final del franquisme, de la transició i dels inicis de la democràcia. Perquè, precisament, fins ara, sobre el moviment veïnal i aquest període històric hi ha més relat que veritat històrica; i massa tòpic o generalització³⁵ que no es correspon exactament del tot amb el que realment va succeir, com a mínim a Barcelona. Serveixi d'exemple la síntesi del relat o interpretació

³³ Fabre, Jaume. “La llarga batalla per una ciutat millor”. A *1970-2010. 40 anys d'acció veïnal*. Barcelona: FAVB, 2010, p. 229–238.

³⁴ Leiva, Enrique, Miró, Ivan i Urbano, Xavier. *De la protesta al contrapoder. Nous protagonismes socials en la Barcelona metropolitana*. Barcelona: Virus, 2007, p. 12–13.

³⁵ Bàsicament, aquest relat, sustentat en una simplificació generalitzada, assumeix que les associacions de veïns eren una corretja de transmissió dels comunistes ben greixada però que van entrar en crisi a partir de les primeres eleccions municipals, el 1979, pel traspàs de la majoria dels seus quadres dirigents cap a la nova administració democràtica local.

històrica que, l'estiu del 2013, encara feia el president de la Federació de Asociaciones de Barrios de Zaragoza, Félix Moreno, sobre el rol de les associacions veïnals a l'Espanya dels anys 70: "Fueron una experiencia asociativa difícil de encontrar en otros países de Europa, quizás porque la situación en la que vivía nuestro país, todavía en esas fechas, no tenía parangón en esos países. Fue un resquicio de libertad asociativa que la dictadura nos dejó y que fue aprovechado de forma entusiasta para reclamar la libertad que nos faltaba, pero también para exigir las demandas básicas que existían en la mayor parte de los barrios: desde el asfaltado de calles, servicios de agua y saneamiento, zonas verdes, alumbrado de calles, centros educativos y sanitarios... [...] La llegada de la democracia y en particular la celebración de las primeras elecciones municipales en 1979 supuso un doble efecto. Por un lado muchos de los militantes vecinales se incorporaron al Ayuntamiento como concejales, lo que descabezó y debilitó las asociaciones y por otro lado se consideró, por algunos, que el objetivo ya estaba cumplido y que las asociaciones vecinales ya no tenían razón de ser. La propia Constitución Española de 1978 fue incapaz de reconocer la existencia de las asociaciones vecinales y su papel en el ámbito de la defensa de los vecinos y vecinas y del fomento de la participación ciudadana para la mejora de los pueblos y ciudades, frente al tratamiento que hace de los partidos políticos, los sindicatos e incluso de las asociaciones de consumidores. Fue un olvido imperdonable para quienes habían albergado una buena parte del ímpetu contra la dictadura que los partidos y sindicatos no podían expresar por ser ilegales. Y que, además, reflejaba la incomprensión que nuestros representantes políticos tenían de la función que las asociaciones vecinales podían jugar en una situación de normalización democrática"³⁶.

Ben resumit, aquest és el relat més fidedigne i que funciona des de fa dècades (tot i que no sempre ben divulgat) sobre el paper del moviment veïnal a la transició. Enfront d'aquest relat, la realitat històrica és molt més complexa i, com a mínim pel cas de Barcelona, molt diferent en alguns aspectes. Així, les associacions de veïns no es poden definir com a "esclètxes de llibertat" que va deixar la dictadura; si de cas, són espais de llibertat que es van guanyar o prendre a la dictadura, que no és ben bé el mateix. I l'absència de les associacions veïnals a la Constitució no és tampoc cap "oblit imperdonable", sinó una deliberada maniobra partidista i dels poders fàctics de l'Estat en contra del moviment veïnal i dels elements democràtics i socialment transformadors dels quals era portador³⁷.

Després de 1968, al tombant dels anys 70, tant l'antifranquisme i l'esquerra hegemònica que representaven el PSUC, Bandera Roja i els catòlics progressistes; com els intel·lectuals i professionals urbans que poden exemplificar Jordi Borja, Joan Antoni Solans, Josep Maria Huertas, Anna Alabart i Mercè Tatjer; i també els

³⁶ Moreno, F. "Editorial". *La Calle de todos*, núm. 99 (2013), p. 4.

³⁷ Tampoc és anecdòtic -i remata la crítica al relat de la FABZ posat com a exemple- recalcar que, precisament, va ser al senador constituent aragonès Lorenzo Martín Retortillo a qui van rebutjar, conjuntament amb una altra esmena similar al Senat del Grup Comunista, l'entrada de les associacions de veïns a la Constitució. I no està de més precisar que, sis anys més tard que la FAVB, la Federació de Barrios de Zaragoza (FABZ) no es va constituir fins la tardana data del 25 de novembre de 1978, a partir d'uns estatuts que s'havien discutit durant la primera meitat d'aquell any. Vegeu Álvarez, R. "Así éramos en 1978". *La Calle de todos*, núm. 99 (2013), p. 16.

activistes de barri que poden simbolitzar els successius presidents de la FAVB entre els anys 70 i els 90, Albert Pons Valón, Carles Prieto, Prudenci Sánchez, Margarita Rodríguez i Pep Miró (o el president d'honor de l'entitat, Joan B. Isard)³⁸, tenien més o menys clar, tots plegats, que la ciutat i el moviment popular interclassista eren l'escenari del canvi i la transformació social i democràtica. I, tot sigui dit de pas, el factor humà, les decisions i compromisos individuals, de persones concretes en benefici d'un col·lectiu, d'un moviment social –que són difícils de recollir i objectivar en un treball acadèmic historiogràfic– es revelen o s'intueixen clau per a la història de la FAVB i del moviment ciutadà de Barcelona³⁹. I no parlem de lideratges individuals (que també), sinó del factor humà col·lectiu que representa que el 1980, al final de la transició i ja en plena crisi de les associacions de veïns –que tenien 70.000 socis a la ciutat, molts més que afiliats tenia qualsevol partit o sindicat i gairebé tants com el Barça–, un miler de persones actives i compromeses s'organitzessin i es reunissin amb una periodicitat setmanal als seus barris, més les desenes que ho feien en una organització assembleària de segon grau com la FAVB, amb l'objectiu de participar democràticament, defensar interessos col·lectius i, en definitiva, fer barri i construir ciutat.

També el franquisme més despert (que no vol dir demòcrata) representat per Manuel Fraga i Rodolfo Martín Villa sabia que de les ciutats en general (i de Barcelona en particular) li vindrien els problemes més difícils de controlar, un cop descomptada, acotada i reprimida ja l'agitació obrera i estudiantil i, creien ells, també neutralitzada o pactada amb la burgesia catalana l'oposició de caràcter nacionalista. Per això el franquisme va assajar dues vies de contenció contra el moviment ciutadà, ambdues ineficaces i àmpliament desbordades: la carta populista de les Asociaciones de Cabezas de Familia per als barris obrers i el flirteig o tolerància amb les associacions de veïns (primer només comercials o de carrer i després també de barris populars). Una tolerància, aquesta, regulada per la Llei d'Associacions de 1964 i més àmplia a Catalunya (per la pròpia història i idiosincràsia d'una societat civil més rica, diversa i avançada) que a la resta de l'Estat però

³⁸ Al costat de tants altres dirigents veïnals: Oriol Serrano, Jordi Vallverdú, María Ángeles Rivas, Francesc Porret, Miquel Esquirol, Andrés Naya, Pep Martínez Barceló, Josep Maria Prochazka, Josep Maria Torres, Marta Continente, Basilio González, Custodia Moreno, Antoni Lecha, Maruja Ruiz, Josep Ramon Gómez, Josep Xarles, Ramon Cervelló...

³⁹ A tall d'exemple, es poden apuntar el compromís i trajectòries de Carles Prieto, que va optar per mantenir-se a la FAVB tot renunciant a fer carrera política al PSUC; d'Andrés Naya i Prudenci Sánchez, militants d'extrema esquerra que van deslliurar-se de la lògica sectària partidista crepuscular; i de Ramon Cervelló, que va mantenir amb dignitat la presència de la burgesia catalanista afí a CDC a la FAVB. Però, en l'actiu intangible del factor humà tant decisiu per al moviment veïnal, més propi de l'estudi antropològic o sociològic que històric o polític, es podria consignar també que tres dels presidents de la FAVB (Carles Prieto, Pep Miró i Manel Andreu) militaven o procedien de moviments cristians de base.

que no va excloure mai la prohibició, la repressió i la guerra bruta, amb intents de control extern o d'infiltració inclosos.

La burgesia catalana més desperta, per la seva banda, fos antifranquista (Jordi Pujol) o no tant (Joan Antoni Maragall, Joan Gaspart) també va saber veure que el moviment urbà i la conjuntura política i social en la que s'enfortia no afavoria els seus interessos econòmics i de classe. És prou eloqüent l'exemple comparat del Pla de la Ribera i la Vila Olímpica, sobre el qual Jordi Pujol és claríssim quan diu, gairebé lamentant-se, que “la circumstància o la conjuntura econòmica, política, social o l'estat anímic col·lectiu” van influir, dificultar i, fins i tot, aturar “grans projectes i grans obres” a la Barcelona del final del franquisme i de la transició⁴⁰; en definitiva, i en bona mesura, negocis immobiliaris o especulatius i un model de ciutat que només anys després es podrien reprendre. Pierre Vilar va deixar escrita per avançat, a *Catalunya dins l'Espanya moderna*, una gran rèplica a Jordi Pujol: “¿Cal, doncs, reduir l'existència d'una nació a una qüestió de política econòmica i de conjuntura? No. Perquè el marc de la comunitat *depèn del passat. I la conjuntura no actua sinó per mitjà de les classes socials que l'experimenten. Però aquestes classes, per llur banda, mesuren les solidaritats històriques al mateix temps que llurs descontentaments, que llurs satisfaccions, que llurs possibilitats d'acció*”⁴¹.

És evident que les classes subalternes, en el cas que ens ocupa els veïns dels barris obrers i populars de Barcelona, van mesurar les seves solidaritats, descontentaments i possibilitats d'acció. Però també ho van fer les classes dominants. Per això, tement el que pogués passar al final del franquisme –i encara més després de la Revolució dels Clavells, el 25 d'abril de 1974, a Portugal–, la burgesia de Barcelona va optar per agafar determinades posicions i repartir els seus ous en diversos cistells, inclòs en el del moviment veïnal. La burgesia de tarannà més catalanista, democristiana o socioliberal (la que orbitava al voltant de Jordi Pujol a través de Miquel Esquirol) ho va fer primer a través de l'entitat Amics de la Ciutat i amb diversos intents, tots fallits, de presentar candidats a procuradors i a regidors pel terç familiar. La burgesia més afí al porciolisme (els Maragall, Bagués, Pantaleoni i Gaspart) o lligada a les estructures locals i d'interessos creats del franquisme (inclosa la figura de Juan Antonio Samaranch) va apostar, no sempre unida, per les associacions de veïns i comerciants, els *bombillaires* de carrer. És en aquest context que, el 1972, es va crear i legalitzar la FAVB, formada d'entrada només per *bombillaires* que representaven interessos de la burgesia comercial i tenien no tant sols el vistiplau, sinó la complicitat de les autoritats locals i governatives franquistes. A la FAVB que denominem burgesa van confluïr, entre 1972 i 1974, a l'Hotel Oriente cedit com a seu per Joan Gaspart, totes les famílies ideològiques amb interessos

⁴⁰ Pujol, Jordi. *Memòries (1930-1980)*. Barcelona: Proa, 2007, p. 232.

⁴¹ Vilar, Pierre. *Espanya i Catalunya. Introducció a 'Catalunya dins l'Espanya moderna*. Barcelona: RBA, 2013, p. 101-102.

comercials comuns i amb idèntica por a l'hegemonia comunista creixent als barris. L'objectiu: capejar el temporal o fer surf a la cresta de l'onada associativa i al model alternatiu de ciutat que arribava amb força dels barris populars. Concretament, d'unes associacions de barri que, al seu torn, des de 1972 també es reunien, semiclandestinament, a la Coordinadora de Sant Antoni i, de forma totalment clandestina, en dues coordinadores de comissions de barri afins, respectivament, al PSUC i a Bandera Roja i que van arribar a celebrar una assemblea conjunta. Són aquestes associacions de barri (una vintena) les que, entre 1974 i 1975, van entrar en minoria però sense aturador a la FAVB. Perfer-se ben aviat amb l'hegemonia i el domini efectiu de l'entitat després de derrotar-hi els homes de Rodolfo Martín Villa i subvertir o fer el pont als *bombillaires* anticomunistes o afins a Jordi Pujol que nominalment van quedar-hi al front. L'hegemonia de la gent dels barris va ser tal que, en molt poc temps, van saber utilitzar la FAVB com un poderós instrument de pressió i de negociació amb l'Ajuntament i les autoritats governatives, fossin aquestes el Govern Civil o fins i tot alguns ministeris. I, al mateix temps, van reconvertir o utilitzar la FAVB, *de facto*, com a substituta provisional o paraigua legal de la clandestina Assemblea de Catalunya precisament just després de que aquesta plataforma opositora clandestina i unitària hagués quedat momentàniament escapçada i amb una capacitat de mobilització sensiblement mermada a rel de la detenció dels 113, la tardor de 1973.

Vist amb perspectiva històrica, es pot argumentar que la burgesia de la capital catalana es va sortir amb la seva. És la tesi que defensa Manuel Delgado quan parla de que el porciolisme va sobreviure a la fi de la dictadura perquè les classes dominants van acabar imposant un model de reapropiació capitalista de la ciutat que, superada la conflictiva dècada dels anys 70 i la primera etapa, després idealitzada, de l'anomenat *model Barcelona* –i desactivant, diu Delgado, el moviment veïnal–, va comptar amb la complicitat i cooperació necessària de l'Ajuntament d'esquerres. Les forces del qual haurien posat al servei d'interessos que no eren els de la seva base social i electoral el que Delgado defineix com a “patriotisme urbà” barceloní i, per descomptat, el consens social emanat del projecte olímpic⁴². Tot això és així és si convenim que el *model Barcelona* ha acabat desvirtuat, pervertit i reconvertit en simple *marca Barcelona*, gestionada tant per l'Ajuntament com pels interessos econòmics que representa el Consorci Turisme de Barcelona, presidit pel mateix Joan Gaspart que el 1974, com a vocal de la junta burgesa de la FAVB, va votar en contra de demanar l'indult per a Salvador Puig Antich mentre cedia l'Hotel Oriente per a assemblees veïnals.

Però si, amb els anys, la burgesia de Barcelona i el capitalisme immobiliari i financer que ja és global han acabat imposant el seu model de ciutat ha estat al preu,

⁴² Delgado, Manuel. *La ciudad mentirosa. Fraude y miseria del 'modelo Barcelona'*. Madrid: Catarata, 2007.

no gens menyspreable, de perdre com a mínim una dècada, la dels anys 70, durant la qual van haver de fer importants concessions, de llarg abast, a la Barcelona dels barris atès que, en el moment clau de la transició democràtica a la capital catalana, l'hegemonia cultural va estar en mans de l'esquerra i de les classes populars; no de la burgesia. I això va ser així gràcies a la força del moviment ciutadà que, pel procés de transició i a la capital de Catalunya, hem d'entendre com un agent o subjecte de canvi històric equiparable al moviment obrer, del que el moviment veïnal és també difícilment separable en origen. És Josep Fontana qui reconeix a Barcelona un paper singular com a subjecte històric i col·lectiu de canvi social⁴³. I es Manuel Castells qui, el 1977, va parlar ja de “*la ràpida crisi d'hegemonia política que pateixen les classes dominantes de 1974 a 1977, obligades, per la lluita popular i democràtica, a cedir el poder polític absolut que tenien*”⁴⁴. Però més significatiu és que, el 2008, l'empresari i exministre Josep Piqué, des del Cercle d'Economia i amb el bagatge de la seva evolució ideològica des del PSUC al neoliberalisme del PP, reivindicà com a “*imprescindible recuperar l'esperit burgès de Barcelona*” i teoritzà com era d'indispensable per a la burgesia catalana “*desenganxar-se del poder polític*”⁴⁵.

La reflexió de fons del Cercle d'Economia on recolzava aquesta crida admetia que, a partir de la transició, condicionada per la conjuntura i la correlació de forces polítiques i socials, la burgesia catalana, i bàsicament la radicada a Barcelona, havia assumit una actitud generalitzada de subordinació als poders públics que era desfavorable als seus interessos. I aquesta subordinació, sense entrar a analitzar si en algun moment o en quin grau sí havia pogut beneficiar també els interessos de la burgesia, es percebia i reclamava que, finalment, al tombant del segle XXI i a les envistes de la crisi econòmica més greu des del Crack de 1929, calia que fos abandonada, invertida⁴⁶. Queda fora de l'abast d'aquest text discernir si la petició amagava la intenció d'aplicar específicament a Barcelona el que Naomi Klein ha definit com la *doctrina del shock*. No obstant, sí és prou evident i significatiu que representants qualificats de la burgesia i els grans poders econòmics de Barcelona afirmen que el poder públic a la ciutat, fins i tot quan és democràtic, és un destorb per a la iniciativa privada i posin en evidència que una determinada societat civil, la que es confronta amb els moviments socials, només tolera la preeminència d'aquest poder públic en situacions d'excepcionalitat. Però allò més rellevant és que la burgesia admeti també que aquesta excepcionalitat es va donar de resultes de la transició i que, independentment del seu grau i afectació pels interessos de

⁴³ Josep Fontana, entrevista amb l'autor (Barcelona, 24 de juliol de 2014). Vegeu <http://www.elcritic.cat/entrevistes/josep-fontana-les-perspectives-reals-dindependencia-son-minimes-pero-cal-persistir-363> (1 de setembre de 2014).

⁴⁴ Castells, Manuel. *Ciudad, democracia y socialismo. La experiencia de las asociaciones de vecinos en Madrid*. Madrid: Siglo XXI, 1977, p. 70.

⁴⁵ Piqué, Josep. “Enyorança de la ciutat burgesa”. *Barcelona Metròpolis*, núm. 71 (2008), p. 4-5.

⁴⁶ Alberic, Jordi. “A la recerca d'un nou espai d'influència”. *Barcelona Metròpolis*, núm. 71 (2008), p. 59-61.

les classes dominants, la seva influència i els seus efectes es van notar a Barcelona fins al tombant del segle XXI.

De tot plegat inferim com d'excelsion i rupturista va ser l'hegemonia cultural de l'esquerra i el moviment popular o ciutadà durant la llarga dècada dels 70, un període que va des dels bloquejos veïnals dels plans de la Ribera i de Torre Baró-Vallbona-Trinitat gestats a finals dels 60 i fins a les primeres eleccions municipals democràtiques de 1979 però que projecta la seva influència fins molt més enllà. Ara bé, i des del punt de vista del moviment ciutadà, les fites clau del període són la destitució de l'alcalde Porcioles i la victòria invalidada de Fernando Rodríguez Ocaña, candidat dels treballadors i del moviment veïnal a la regidoria del districte IX, el 1973; la campanya contra els regidors del 'no al català' de 1974 que tant va desgastar l'alcalde Masó; la gran guerra del Pla Comarcal, entre 1974 i 1976, i les seves derivades en forma de plans populars a molts barris; la campanya per l'amnistia i les llibertats democràtiques i nacionals que, el 1976, la FAVB va obrir, desafiant, amb les grans manifestacions de febrer i va cloure, victoriosa, amb la destitució de l'alcalde Viola, al desembre; i un període, finalment, que inclou els dos intensos anys de l'alcaldia de transició de Josep Maria Socias Humbert, la política i l'agenda del qual van marcar en bona mesura la FAVB i les associacions de veïns en àmbits que van des de la cultura, les festes i els ateneus populars fins a l'urbanisme i l'adquisició de més d'un centenar d'hectàrees de sòl públic per a zones verdes i equipaments de barri i de ciutat. Aconseguint en la pràctica que un alcalde no democràtic provinent de les files del sindicalisme vertical franquista acabés fent una política en molts sentits més oberta i progressista que la de tots els seus successors democràtics de filiació socialista o convergent.

Són tots aquests elements els que porten a concloure que a la Barcelona de la transició hi va haver ruptura i no reforma. Filant prim, podem dir que la ruptura es va visualitzar amb la insòlita destitució de tres alcaldes no democràtics en menys de quatre anys: el primer (Porcioles) i el tercer (Viola), cessats per la pressió veïnal; el segon (Masó), foragitat per l'oligarquia com a reacció, precisament, als avenços del moviment ciutadà. Ara bé, el fons de la ruptura barcelonina va consistir, fins el 1979, en una gran acumulació de forces i l'encadenament de victòries de caire democràtic, social, cultural, educatiu, sanitari i urbanístic per part del moviment ciutadà, la majoria de les quals acabarien per ser ben tangibles als barris i, singularment, als de classe obrera i popular. Sense aquesta hegemonia i acumulació de forces no hagués estat igual, ni de bon tros, la reforma democràtica i el nou model de ciutat finalment implantats a partir de 1979 per alcaldes socialdemòcrates i governs municipals de progrés sobre aquelles bases rupturistes. El seu efecte transformador es va anar perdent però no va deixar de notar-se, amb més o menys intensitat, fins i tot més enllà del triple punt d'inflexió que van significar les eleccions municipals de 1979 i la nominació oficial de Barcelona,

el 1986, per als Jocs Olímpics de 1992. Políticament, com admet la mateixa burgesia, argumenten intel·lectuals de tendències diverses i certifiquen els resultats electorals, el canvi d'hegemonia no s'acabaria de traduir a les institucions locals fins ben entrat el segle XXI, amb el triomf de CiU a una Barcelona que sempre se li havia resistit i que el 2011 va aconseguir situar Xavier Trias (això sí, amb una majoria molt precària) a l'alcaldia que abans havien ocupat molt més folgadoament els socialistes Narcís Serra, Pasqual Maragall, Joan Clos i Jordi Hereu (però mai amb majoria absoluta i sempre en coalició de govern amb el PSUC o els seus hereus d'ICV-EUiA i, ocasionalment, ERC). Manca encara perspectiva per encaixar en aquesta anàlisi la significació del triomf, a les eleccions municipals del 24 de maig del 2015, d'Ada Colau i la seva coalició d'esquerra alternativa Barcelona en Comú. És una fórmula que conjuga el personalisme mediàtic de qui va liderar la Plataforma d'Afectats per Hipoteques amb la tradició del PSUC i ICV més el fenomen Podemos. Alhora que, singularment, Barcelona en Comú incorpora al seu ADN la imprompta ciutadana dels moviments veïnals i lluites socials en un context d'augment de les desigualtats per la crisi econòmica i la retallada de l'Estat del Benestar, i sempre sobre la base d'una crítica radical al model Barcelona i al règim constitucional de 1978⁴⁷.

El debat bizantí sobre ruptura o reforma en la transició espanyola ha estat resolt per la historiografia a favor de la segona, encara que sigui usant l'eufemisme de la "ruptura pactada". Però, com diu Ismael Saz des de la premissa que el franquisme sabia, als anys 70, que havia perdut l'hegemonia cultural degut a l'acció dels moviments socials i de l'oposició antifranquista, aquests darrers van tenir prou capacitat de convocatòria per fer inviable el projecte reformista Arias-Fraga; sense la força necessària, no obstant, per imposar el seu inicial projecte rupturista⁴⁸. És el mateix que diu Jordi Borja amb altres termes: "*A tot arreu, o gairebé, on hi havia moviments socials democràtics, el PSUC era la força hegemònica o en formava part, però aquesta força no era suficient ni per imprimir una orientació més avançada al procés de la Transició, ni per hegemonitzar un bloc polític en el marc de les institucions. Massa fort per no ser temut i no prou fort per no ser determinant*"⁴⁹. Una sentència que, segurament, val pel PSUC i potser valdria també pel conjunt del moviment veïnal. Torna a ser Jordi Borja qui resumeix: "*La posició que es va imposar és: reivindicuem ajuntaments democràtics.*

⁴⁷Vegeu una primera anàlisi, en calent però en clau històrica, de la victòria de Barcelona en Comú a Andreu, Marc: "Barcelona, sempre revolucionària" i "Por de barricada i distopia burgesa". *El País, Quadern*, 18 de juny de 2015.

⁴⁸Saz, Ismael: "Y la sociedad marcó el camino. O sobre el triunfo de la democracia en España (1969-1978)". En: *La sociedad española en la Transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2011, p. 29-42.

⁴⁹Borja, Jordi: "Les transicions democràtiques: una conquesta ambigua". En: *1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana*. Barcelona: CCEPC, 2012, p. 23.

*S'hagués pogut dir alguna cosa com ara: "Tot el poder per als soviets". Penso que ni les condicions polítiques generals ni el que era aquest moviment associatiu donava per a això"*⁵⁰.

Ara bé, si cenyim la dicotomia ruptura-reforma a la Barcelona metropolitana, i recolzant en el concepte de ruptura catalana encunyat per Andreu Mayayo, sí podem defensar que a la ciutat hi va haver clarament una ruptura. A Barcelona, la transició democràtica va ser una conquesta popular. Més que enlloc, per la seva rellevància com a capital de Catalunya i segona ciutat de l'Estat espanyol. O, com a mínim, va ser una conquesta popular en el mateix grau que ho va ser a Sabadell i al Baix Llobregat, nuclis metropolitans elevats a la categoria d'exemple, entre d'altres, per Sebastian Balfour, Xavier Domènech i Ricard Martínez⁵¹. Aquesta conquesta popular va ser gestionada després amb més o menys fortuna per les forces polítiques. I als partits polítics se'ls pot discutir, com fa Jordi Borja, no tant que el 1977 fossin més o menys valents sinó que "no es possessin sobre la taula els temes pendents per desenvolupar la democràcia i que en els anys següents, després del fracassat cop d'Estat, amb circumstàncies més favorables, no es recuperés la voluntat rupturista respecte a l'herència del franquisme"⁵². Però debats partidistes i ucronies al marge, la ruptura política, social i institucional va ser real a la Catalunya de 1977. I encara més a la Barcelona de 1972-1979. En bona mesura perquè als barris metropolitans i, singularment, pel que aquí hem analitzat, a la capital catalana, la força dels moviments socials urbans va ser molt gran i especialment temuda tant pel franquisme, abans i després de morir Franco, com per les classes dominants, inclosa la burgesia catalanista.

"El nacionalismo catalán estaba otra vez ahí. Una vez más la burguesía catalana jugaba la carta de contar con un movimiento capaz de batirse al mismo tiempo en dos frentes diametralmente distintos: defenderse de las izquierdas con la bandera de la identidad catalana por una parte y coaccionar a Madrid con la presión de una corriente centrífuga por otra. Y esta burguesía, que siempre ha sabido hacer del nacionalismo un arma excelente para la más eficaz defensa de sus intereses, tuvo el gran acierto de, con independencia del número y extensión de sus propias bases, crear en Cataluña un clima propicio a sus propósitos. Logró nada más y nada menos que, al filo del cambio de régimen, los catalanes políticamente activos incorporasen los objetivos nacionalistas a su catálogo de reivindicaciones. Y así, el grito más repetido en las manifestaciones políticas que tuvieron lugar durante aquel tiempo fue el de Lli-

⁵⁰ Aracil, Rafael; Mayayo, Andreu. i Segura, Antoni (ed.). *Memòria de la Transició a Espanya i Catalunya. Volum III. La reforma de l'exèrcit i de l'administració local*. Barcelona: UB, 2002, p. 286.

⁵¹ Balfour, Sebastian. *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1994; Domènech, Xavier. *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític*. Sabadell (1966-1976). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002; i Martínez, Ricard. *El moviment veïnal a l'àrea metropolitana de Barcelona durant el tardofranquisme i la transició: el cas de Sabadell (1966-1976)*. Barcelona: UPF, Barcelona, 1999. Tesina de doctorat inèdita.

⁵² Borja, Jordi. "Les transicions democràtiques: una conquesta ambigua". *En: 1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana*. Barcelona: CCEPC, 2012, p. 23.

bertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia”⁵³. És aquesta un interpretació interessada i falsejada de Rodolfo Martín Villa⁵⁴ que fomenta de forma perversa i anestesiant la memòria d'habitació, un concepte del físic i poeta David Jou que Gonzalo Pontón ha adaptat per a la història⁵⁵. En les paraules de Martín Villa, més enllà del certificat que la burgesia catalana va maniobrar durant la transició contra l'esquerra marxista, cal descobrir-hi que l'ordre dels factors sí altera el producte: l'estudi a fons del cas de Barcelona demostra que va ser l'esquerra i un moviment ciutadà hegemunitzat pels comunistes i els catòlics progressistes, interclassista però nodrit sobretot de les classes subalternes, qui va imposar a la burgesia catalanista el crit de “Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia”. Fins i tot no és exagerat sostenir que va imposar-li no la reivindicació democràtica però sí els temps o el ritme d'assoliment de l'objectiu i la seva qualitat o el grau d'aprofundiment.

L'entrevista de Jordi Pujol a *Quatre Cantons* el gener de 1976 (on aposta per un procés de democratització lent i controlat, ell insinua que incomplet, i pactat en clau anticomunista amb el reformisme franquista a canvi de tímides concessions o avenços en matèria catalanista)⁵⁶; l'oblit a les memòries de l'expresident de Catalunya de les grans manifestacions de febrer (que ell va secundar nominalment però en les que no va participar), així com també l'oblit del seu dinar, en vigílies d'aquell històric punt d'inflexió i en companyia de l'empresari ultradretà Juan Echevarria, amb el ministre Manuel Fraga (que aquest sí anota al seu dietari, el 29 de gener de 1976)⁵⁷; i les maniobres prèvies, el 1975, dels representants de Jordi Pujol amb el governador Rodolfo Martín Villa per intentar barrar el pas als comunistes a la FAVB descobreixen, en conjunt, unes *liaisons dangereuses* entre la burgesia catalana i l'establishment tardofranquista encara poc explicades. I que perviuen, com a mínim en el subconscient de Rodolfo Martín Villa, quan resulta que aquest va cloure l'entrevista amb l'autor d'aquesta recerca, el 2013, celebrant records dels dirigents *bombillaires* i pujolistes de la FAVB Albert Pons Valón i Mi-

⁵³ Martín Villa, Rodolfo. *Al servicio del Estado*. Barcelona: Planeta, 1984, p. 174.

⁵⁴ De fet, ell mateix es contradiu quan admet, en entrevista amb l'autor d'aquesta recerca, que durant l'any i mig que va ser governador civil de Barcelona, entre 1974 i 1975, li va sorprendre la força d'un moviment veïnal controlat pels comunistes, com l'oposició obrera i estudiantil que ja coneixia. I al mateix temps diu que va trobar no irrellevant però sí menys activa l'estructura política unitària de l'Assemblea de Catalunya (molt tocada per la detenció dels 113, la tardor de 1973) i la reivindicació transversal de “Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia” que podia assumir la burgesia catalanista.

⁵⁵ Pontón, Gonzalo. “La memoria de habituación”. *La Lamentable*, 18 de desembre de 2013. <http://lamentable.org/?p=13919>. Vegeu també Jou, David. *El laberint del temps, la simfonia de la matèria*. Barcelona: Viena, 2006; i *El laberinto del tiempo*. Barcelona: Pasado & Presente, 2014.

⁵⁶ Pujol, Jordi. “El problema més gran que té Catalunya és la immigració”. *Quatre Cantons*, núm. 123 (1976). Entrevista de l'Arxiu Històric del Poblenou.

⁵⁷ Fraga Iribarne, Manuel. *En busca del tiempo servido*. Barcelona: Planeta, 1987, p. 34.

quel Esquirol però recelant de l'altre home clau a la FAVB en la transició, Carles Prieto, perquè “*era de los otros, era comunista*”.

Més enllà de l'anècdota, aquest esquema mental conservat per Martín Villa sobre *los otros*, els comunistes, sobta perquè respon encara ara, 40 anys després, a la mateixa simplificació ideològica, a la mateixa lògica guerracivilista amb la que, l'abril de 1975, l'aleshores governador de Barcelona va llegir l'extens informe anònim “Enfoque correcto de la FAVB”, elaborat pels serveis del Govern Civil amb informació de primera mà o, molt probablement, fins i tot amb l'ajuda d'algun (o més d'un) infiltrat a la junta de la Federació⁵⁸. Altrament no s'explica com es podien classificar el centenar d'associacions de veïns federades en aquell moment a la FAVB entre “azules” (aproximadament un 70%) i “rojas” (sobre un 25%). Ni com, amb aquestes proporcions, malgrat ser febles i estar enfrontades entre elles, les associacions burgeses, de carrer o *bombillaires* –teòricament afins al règim o, si més no, anticomunistes i amb el ple suport governatiu– van perdre la moció de censura presentada la primavera de 1975 a una assemblea de la FAVB que, en menys d'un any, havien hegemonitzat una vintena de combatives associacions de barri. Fins al punt, tot i estar en franca minoria en els òrgans de direcció de la Federació, que els activistes d'esquerres dels barris van aconseguir que el 23 de setembre de 1975, en un discurs de comiat a l'alcalde Enric Masó radiat pel programa *Hora 25*, de la Cadena SER, el president de la FAVB Juan Frías Almarza, un home amb un impecable full de serveis en les files del sindicalisme falangista i de la burgesia comercial barcelonina, fes referències crítiques a l'especulació i en favor de la democratització i posés a la picota, textualment, “la burgesia decimonònica paternalista que ignora la Justicia Social”⁵⁹.

Vet aquí un exemple clar de l'hegemonia gramsciana guanyada per l'esquerra antifranquista i el moviment ciutadà barceloní encara en vida de Franco, a tant sols cinc dies de les darreres penes de mort executades per la dictadura. Hegemonia, per cert, de la que ja alertava l'informe governatiu “Enfoque correcto de la FAVB”, que admetia amb realisme que la batalla pel control del moviment veïnal la tenien perduda tant els *bombillaires* afins a la dictadura com, en general, la burgesia catalana. “*La Federación está resultando una plataforma ideal [...] para desarrollar una actividad política que puede superar en influencia a la que tengan las corporaciones específicas*”, advertia l'informe governatiu. I entre aquestes corporacions a les que la FAVB podia superar potencialment en influència com a plataforma política se citava els col·legis professionals, el sindicat vertical (infiltrat per CCOO) i els organismes de l'Església catòlica. Per això aquell informe sobre la FAVB, observada en clau de laboratori de la futura evolució d'un país on es tenia clar que s'havia

⁵⁸ Arxiu Històric Govern Civil de Barcelona (AHGCB), Fons Governadors Civils, Caixa 52, Reg. 118. “Enfoque correcto de la FAVB”, 27 d'abril de 1975.

⁵⁹ Arxiu FAVB, Discurs de Juan Frías, president de la FAVB, a l'homenatge a Enric Masó, 23 de setembre de 1975.

de lliurar una “próxima lucha política” entre dictadura i democràcia, recomanava actuar amb intel·ligència, amb vistes a mitigar el perill que l’hegemonia comunista emanada de les associacions de barris representava pels interessos governatius i també pels de les classes dominants⁶⁰.

Ja hem vist que la lògica guerracivilita del contingut d’aquell informe sobta tant, avui, com simptomàtica i lògica era el 1975, i encara més si tenim present la seva autoria (anònima però afí al règim) i el seu destinatari (el governador civil i alhora cap provincial del Movimiento). És aquest el context en el que cal situar-lo i que li dóna més valor com a document. Perquè realça i certifica la importància de la FAVB com a actor polític i intel·lectual orgànic col·lectiu, en el sentit gramscian, en el moment clau de 1975. Així hem de considerar la FAVB des d’un punt de vista històric. I així la percebia el poder franquista –i no entès com un ens abstracte, sinó concretament el Govern Civil de Rodolfo Martín Villaquan, per a la comprensió d’aquell moviment social urbà, així com per a l’esbós d’hipotètics escenaris de futur en la imminent però incerta transició, va recórrer en l’informe “Enfoque correcto de la FAVB” a paral·lelismes històrics amb la Barcelona i l’Espanya dels anys 30. Frivolitat? Comparació hiperbòlica? Impossibilitat perspectiva diacrònica? En qualsevol cas, una bona mostra de com d’amenaçat se sentia l’*estatus quo* pel moviment ciutadà. Fins a l’extrem que a “Enfoque correcto de la FAVB” es va quantificar en un mínim d’un milió i mig de pessetes els efectius necessaris per intentar conservar, comprar o corrompre una entitat que al poder polític local i a les classes dominants se’ls havia escapat de les mans. I, més important encara, sobretot si tenim present que mai van recuperar la FAVB: aquell informe governatiu que situava el moviment veïnal de Barcelona com a conillet d’índies del laboratori de la transició i feia constants referències comparatives amb l’escenari de la Catalunya republicana i revolucionària dels anys 30 arribava, literalment, a aquesta conclusió: “*Hay que ceder ante el pueblo... de lo contrario no hay quien lo frene*”. No és un mal complement o contrapunt recordar que Pierre Vilar, en referència també als anys 30 del segle XX, parlava d’una “*aspiració nacional-revolucionària de les capes mitjanes*” que entenia que “*recolzava en organitzacions potents*” com el CADCI i la Unió de Rabassaires⁶¹. La FAVB seria una altra organització enquadrada en aquesta tradició.

Tot plegat porta a desmentir, corregir o matisar, a partir del cas concret de Barcelona i del seu moviment ciutadà, algunes interpretacions sociològiques i historiogràfiques de caire generalista sobre el paper dels moviments socials com a subjectes polítics transformadors i constructors, o no, de democràcia. Interpretacions com les que, fins ara, han establert i divulgat des de diferents punts de vista

⁶⁰ Arxiu Històric Govern Civil de Barcelona (AHGCB), Fons Governadors Civils, Caixa 52, Reg. 118, “Enfoque correcto de la FAVB”, 27 d’abril de 1975.

⁶¹ Vilar, Pierre. *Espanya i Catalunya. Introducció a ‘Catalunya dins l’Espanya moderna’*. Barcelona: RBA, 2013, p. 52.

Manuel Castells, David Harvey, Donatella della Porta i Charles Tilly. Al respecte, i en referència als moviments socials urbans del darrer terç del segle XX, Manuel Herce sintetitza que “*Castells va assenyalar ja en aquella època el caràcter reactiu propi d’aquells moviments, que va plasmar en l’anàlisi que va fer al seu llibre de 1986 La ciudad y las masas, porque estaven organitzats sobre reivindicacions territorials concretes i poques vegades eren capaços de transcendir-les amb una ‘dimensió cultural o política; de manera que estaven destinats a transformar la ciutat, no la societat’.* La seva predicció s’ha acomplert àmpliament, malgrat que comenci a ser alterada per la influència que les xarxes socials estan tenint en l’actualitat al voltant d’Internet, como el mateix autor ha analitzat en escrits posteriors”⁶². Globalment, Manuel Castells i Manuel Herce poden tenir raó, en especial des d’una perspectiva sociològica, urbanística o d’estrictes estudis urbans, però l’anàlisi del cas de Barcelona des d’una perspectiva historiogràfica ens porta molt més enllà i, d’alguna manera, els contradiu⁶³. És evident que el moviment social urbà dels anys 70 va transformar la ciutat. Sí, és cert. I, en el cas concret de Barcelona, la va transformar molt. Però el moviment ciutadà també va transformar la societat: la barcelonina, la catalana i l’espanyola. La va democratitzar i la va fer més participativa (o com a mínim ho va intentar). Per dir-ho menys ampul·losament, el moviment social urbà, el moviment veïnal de Barcelona, va contribuir a la transició democràtica. I ho va fer de forma decisiva, arribant a formar part de l’avantguarda d’aquell procés de canvi històric en moments concrets i per a determinats aspectes. Aquesta és, segurament, una de les singularitats de Barcelona (i, per extensió, de Catalunya) respecte d’altres ciutats (i zones) de l’Estat que també van ser protagonistes de la transició espanyola. Una singularitat que, tot sigui dit amb la prudència o modèstia que calgui, té ressonàncies internacionals malgrat no ho reconeguïn ni David Harvey ni Donatella della Porta. I una singularitat, la de la FAVB i el moviment ciutadà o veïnal de Barcelona, que també té repercussions a l’hora de pensar històricament els moviments socials.

De fet, el propi Manuel Castells, en un llibre editat a Madrid però amb tota l’empremta teòrica, ideològica emanada del moviment ciutadà de Barcelona, defensava així, el 1977, el decisiu caràcter democratitzador de les associacions de veïns: “*A Espanya, el paper del moviment ciutadà ha estat decisiu en la lluita per la democràcia. Ha imposat la llibertat d’associació allí on no n’hi havia, ha legitimat la protesta i l’organització per a desenes de milers de veïns, ha millorat les condicions de vida als barris, ha creat un teixit de vida social contra l’anonimat capitalista i la repressió feixista, ha ensenyat la pràctica de la democràcia de base a noves generacions, ha mantingut la unitat del moviment malgrat la diversitat d’orientacions polítiques. I sobretot exigeix, per la seva*

⁶² Herce, Manuel. *El negocio del territorio. Evolución y perspectivas de la ciudad moderna*. Madrid: Alianza, 2013, p. 321.

⁶³ Manuel Castells va elaborar les seves teories de 1986 a *La ciudad y las masas* per actualitzar o revisar la previsió, no acomplerta, que ell mateix havia fet 10 anys abans, a mitjan dels anys 70, en obres com *La cuestión urbana* i, sobretot, a *Ciudad, democracia y socialismo* i a *Movimientos sociales urbanos*.

pròpia dinàmica, una gestió municipal representativa i eficaç que només pot donar-se en el marc d'un Estat plenament democràtic. Així, els moviments urbans a Espanya han estat i seran un instrument molt eficaç en la defensa de les condicions de vida dels veïns i en la conquesta i desenvolupament de la democràcia. I sobre aquestes bases pot ser un element decisiu en la conquesta de l'hegemonia socialista entre àmplies capes populars"⁶⁴. Una paràfrasi lliure del *Manifest comunista* a l'inici del llibre del que està extreta aquesta cita demostra la fe, després perduda, que Manuel Castells i la intel·lectualitat marxista de l'època van depositar en l'hegemonia del moviment ciutadà⁶⁵. Però, i precisament degut també a la revisió que el mateix Castells va fer dels seus postulats el 1986 a *La ciudad y las masas*, el cert és que la falta d'una lectura crítica i actualitzada empíricament dels estudis urbans de qui fou entronitzat des dels anys 90 pels seus treballs i anàlisis sobre la globalització –revisió que sí ha fet a bastament, encara que sigui de forma dispersa i fragmentada, el seu col·lega Jordi Borja–, és la que indueix a l'error en algunes interpretacions històriques o, senzillament, a ignorar Barcelona com a referent singular del moviments socials urbans i generadors o impulsors de democràcia.

Charles Tilly sosté que “*els moviments socials van néixer amb el procés de democratització parcial que va dur els súbdits britànics y els colons nord-americanos a plantar cara als seus governants durant el segle XVIII*”. I manté, des d'aquesta premissa, que la proliferació de moviments socials “*fomenta la democratització principalment en règims que (1) han creat un govern directe relativament eficaç mitjançant una administració central més que un govern controlat per uns intermediaris privilegiats o per uns segments comunals, i (2) tenen un mínim de democràcia, amb independència de com s'hagi produït aquesta situació*”. En conseqüència, i apel·lant als seus estudis històrics, Tilly diu que “*poques vegades neixen moviments socials a favor de la democràcia tan explícits i eficaços; la majoria de les vegades, les reivindicacions dels participants en el moviment social versen sobre qüestions programàtiques, identitàries o de posició molt més concretes, unes reivindicacions que, per elles mateixes, no tenen necessàriament relació amb la democratització*”. I afegeix encara: “*Bloquejar la construcció d'una autopista, donar suport o oposar-se a l'avortament, reivindicar els drets dels pobles indígenes i exigir millors escoles mitjançant actuacions del moviment*

⁶⁴ Castells, Manuel. *Ciudad, democracia y socialismo. La experiencia de las asociaciones de vecinos en Madrid*. Madrid: Siglo XXI, 1977, p. 31-32.

⁶⁵ “Un nuevo espectro ronda por el mundo en crisis del capitalismo avanzado. Asociaciones de vecinos, comités de barrio, organizaciones de usuarios de servicios públicos, asociaciones de padres de alumnos, sindicatos de consumidores, organismos de participación, clubs culturales, centros sociales, todo un sinfín de expresiones ciudadanas que luchan, se organizan y toman conciencia, en un intento de transformar la base material y la forma social de la vida cotidiana”. Castells, Manuel. *Ciudad, democracia y socialismo. La experiencia de las asociaciones de vecinos en Madrid*. Madrid: Siglo XXI, 1977, p. 9.

social es beneficia, sens dubte, de l'existència de llibertats democràtiques, però no promou necessàriament la democràcia"⁶⁶.

Doncs bé, el cas de Barcelona deu ser una d'aquestes poques o estranyes ve-gades, un d'aquests casos rars als que apunta Charles Tilly sense donar-ne gaires exemples més enllà de la mobilització reformista de 1830-1832 a Gran Bretanya que va obligar el règim britànic a una obertura en igualtat, protecció de drets i organització de consultes que va crear "*un precedent i un model per a qualsevol mobilització posterior a favor de la democràcia*"⁶⁷. Per ser justos, Manuel Castells sí va ad-vertir el 1977 de la singularitat o excepcionalitat del moviment veïnal a l'Espanya de la transició: "*El moviment ciutadà espanyol constitueix probablement, juntament amb el moviment obrer, una experiència històrica singular en la mesura en que amb prou feines han existit casos de desenvolupament d'aquests moviments de masses en les condicions de repressió política i social característiques d'una dictadura feixista*".⁶⁸ Atès que també és Tilly qui va posar l'Espanya de Franco –al costat de l'Alemanya de Hitler i la Itàlia de Mussolini– com a exemple de "règim autoritari" que va anul·lar gairebé del tot la capacitat d'acció dels moviments socials⁶⁹, vull subratllar i reivindicar la singularitat i la importància del moviment social urbà de Barcelona sota el franquisme i durant la transició. Perquè, a banda de perseguir amb extraordinària eficàcia uns interessos concrets, els dels veïns dels barris de la ciutat, també va tenir obertament i de forma clara un programa general de democratització que, en bona mesura, va triomfar i va transcendir l'àmbit local per empènyer efectiva-ment la transició democràtica arreu de Catalunya i al conjunt de l'Estat espanyol. Una altra cosa és si, posteriorment al canvi polític innegable dels anys 70, i amb el pas dels anys, com ja hem apuntat, es va produir un reflux, involució o procés de desdemocratització que avui, amb una lectura presentista i atractiva des d'un punt de vista polític i mediàtic, però de poc rigor acadèmic, ens pot dur a fer una mala lectura de la nostra història.

I la realitat, els fets recollits, relatats i analitzats aquí, ens diu que a Barcelona i la seva àrea metropolitana, durant els anys 50, 60 i 70 del segle XX, va néixer i es va desenvolupar un potent moviment social urbà sota un règim dictatorial, auto-ritari, que no tenia cap mínim de democràcia ni eficàcia que afavorís, propiciés o, encara menys, fomentés la seva proliferació. Ni la llei d'associacions de 1964 que se sol invocar per explicar el moviment veïnal ni la legalització, el 1972, de la FAVB burgesa, malgrat ser elements que va utilitzar amb intel·ligència i eficàcia un moviment popular ciutadà que va passar de la protesta urbana a la proposta

⁶⁶ Tilly, Charles. *Los movimientos sociales, 1768-2008*. Barcelona: Crítica, 2010, p. 245 (per la primera cita) i p. 275 (per la resta).

⁶⁷ Tilly, Charles. *Los movimientos sociales, 1768-2008*. Barcelona: Crítica, 2010, p. 275.

⁶⁸ Castells, Manuel. *Ciudad, democracia y socialismo. La experiencia de las asociaciones de vecinos en Madrid*. Madrid: Siglo XXI, 1977, p. 181.

⁶⁹ Tilly, Charles. *Los movimientos sociales, 1768-2008*. Barcelona: Crítica, 2010, p. 269-270.

democràtica, de reclamar semàfors o escoles a exigir “Llibertat, Amnistia i Estatut d’Autonomia”, no són elements estrictament necessaris ni determinants en el seu triomf. Potser sí en la seva evolució, tot i que si els posem a la balança com a elements positius queden més que compensats, en negatiu, per altres elements característics del franquisme que també van ser determinants en el naixement i evolució del moviment veïnal, segons ha establert Ivan Bordetas: el creixement urbà a partir de la immigració i de les xarxes socials, humanes, establertes entre les classes subalternes i el desenvolupament urbanístic, especulatiu i a precari, amb barraquisme horitzontal o vertical i sense els mínims serveis públics.

El boicot o vaga de tramvies de 1951, sota el franquisme més dur, demostra que, a Barcelona, un moviment de protesta ciutadana de base obrera però de naturalesa popular interclassista i composició ideològica plural, que va unir activistes catòlics, comunistes i falangistes descontents (i amb components o passat anarquistes), no necessitava condicions mínimament democràtiques per guanyar una reivindicació tan bàsica com la rebaixa del bitllet del transport públic. Ni per forçar la destitució de l’alcalde, Josep Maria Albert Despujol, i el governador civil, Eduardo Baeza Alegría. Ni, alhora, com va succeir en forma de vaga general el març de 1951, per acabar convertint-se en una gran mobilització de caire obertament polític. I esdevenir, en definitiva, com sosté Sebastian Balfour, un episodi fundacional, constituent, dels nous moviments socials, però arrelat en la tradició barcelonina *de barricada* descrita ja per Friedrich Engels al segle XIX.

En qualsevol cas, ni la llei d’associacions de 1964 ni la constitució legal de la FAVB el 1972 van ser ideades com elements democratitzadors, sinó tot el contrari. Van ser pensades pel legislador franquista i la burgesia catalana, respectivament, per intentar consolidar o renovar precisament, a la manera lampedusiana, el control i el consens social sobre els quals, disfressant malament un duríssim sistema representiu i fortes desigualtats de classe, s’assentava el franquisme i els interessos d’una oligarquia i burgesia dominants que, més enllà del grau d’acord o desacord polític que hi tinguessin, en la pràctica es beneficiaven de la dictadura en termes de poder econòmic i social. El cas és que ni el règim dictatorial espanyol ni la burgesia catalana van poder ofegar, i ni tant sols controlar, l’acció del moviment veïnal o ciutadà a la Barcelona metropolitana.

Amb l’experiència adquirida en néixer i créixer de bracet amb el nou moviment obrer orientat per l’activisme catòlic de base i les organitzacions clandestines de l’esquerra, i gràcies també a la notable complicitat d’intel·lectuals i professionals urbans, el moviment veïnal va marcar-li al franquisme, a Barcelona, el mateix gol que l’oposició organitzada ja li havia marcat arreu amb les Comissions Obreres. En ambdós casos parlem d’aquells “petits grans canvis” que Xavier Domènech ha analitzat molt bé en clau de moviment obrer⁷⁰. En síntesi: ben aviat l’espita o vàl-

⁷⁰ Domènech, Xavier. *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*. Madrid: Catarata, 2008.

vula de descompressió de les tensions socials que el franquisme havia entreobert a les ciutats per al moviment veïnal mentre mirava de contenir l'explosió obrera i estudiantil a finals dels 60 va esdevenir, al seu torn, una nova explosió o dèficit estructural del règim i una seriosa amenaça als interessos de les classes dominants, també durant la transició. Això va obligar a fer marxa enrere tant a la dictadura com a la democràcia en gestació; cadascuna d'una forma diferent, és clar. El franquisme va prohibir o congelar la legalització de moltes associacions de veïns i de federacions tan importants com la de Madrid i, en definitiva, va obstaculitzar i reprimir més mal que bé –entre d'altres motius, perquè no arribava a apagar tots els focs– l'acció opositora veïnal. I tant els primers governs de la Monarquia com la democràcia parlamentària constituent, abocats sense excusa a la legalització de totes les associacions de veïns i a atendre les demandes més urgents del moviment veïnal, no es van estar de posar limitacions a l'hegemonia, la influència i l'acció del moviment ciutadà i a la democràcia participativa que defensava. Això es va fer a través de l'anomenat decret de patronímics promulgat però no aplicat per Rodolfo Martín Villa, l'abril de 1977, i, sobretot, del vot contrari dels partits de centre i dreta, que va prosperar amb l'abstenció dels socialistes, a la inclusió de les associacions de veïns a la Constitució de 1978. Immediatament després, a partir de 1979, el que s'activaria en contra del moviment ciutadà és una estratègia d'erosió per la via de confrontar les associacions de veïns amb la legitimitat electoral dels nous ajuntaments democràtics i d'un partits, singularment els d'esquerres (tant socialistes com comunistes), que van cooptar bona part dels quadres del moviment veïnal.

Però tota aquesta estratègia, orientada a limitar l'acció veïnal i a rebaixar l'hegemonia cultural del moviment ciutadà, va topiar amb un petit gran obstacle: Barcelona. Quan el franquisme es va adonar, en els seus “Plan Barrio” redactats el 1973 i 1975, que “las organizaciones subversivas tomaron en los últimos años de la década de los sesenta a Barcelona como ciudad piloto para desarrollar una labor de agitación y posterior politización de los barrios populares”⁷¹, ja era massa tard perquè la marxa enrere o algunes contramesures tinguessin efecte a Catalunya. El moviment veïnal de Barcelona i d'alguns municipis metropolitans –com, altrament, la majoria d'expressions de l'oposició antifranquista– portava uns anys d'avançada respecte el que succeïa a la resta d'Espanya. I de manera semblant a com es van subvertir les estructures sindicals franquistes per part de les Comissions Obreres i de l'oposició política, la creació legal d'associacions de veïns i la infiltració en associacions de *cabezas de familia* falangistes per part de militants catòlics, de comunistes i de les clandestines comissions de barri van esdevenir grans cavalls de Troia de l'antifranquisme, espais de llibertat i escoles de democràcia. La

⁷¹ Archivo General de la Administración (AGA), Fondo Gabinete de Enlace del Ministerio de Información y Turismo, 03107.002, Caixa 42/08906, Dossier 7 “Plan Barrio”, Madrid, octubre 1973; i Fundació Utopia d'Estudis Socials, Fons García-Nieto, nº 5110, “Plan Barrios. Estudio sobre la subversión en los barrios”, gener de 1975.

FAVB, legalitzada el 1972 sota control burgès i que encara el juny de 1974 va rebre l'aval legitimador de ser rebuda, a La Mina, pel president del Govern i exalcalde de Madrid, Carlos Arias Navarro, en els pocs mesos que van de l'estiu de 1974 a la primavera de 1975 va passar a estar sota control remot, quan no directament a les mans, de les combatives i antifranquistes associacions de barri.

L'astut governador civil d'aquella època, Rodolfo Martín Villa, va fer tot el possible per entendre i desactivar aquell potent focus opositor democràtic i, potencialment, perillósament revolucionari. I *tot* vol dir *tot*: des d'intrigar i conspirar amb membres de la junta de la FAVB a activar o donar cobertura a la repressió i la guerra bruta contra associacions de barri i activistes veïnals. De la mateixa manera que *tot* vol dir, també, intentar un *pacte amb el diable* catalanista de Jordi Pujol consistent en acceptar deixar la FAVB en mans de la seva gent, a qui eventualment podia servir de moderat instrument opositor unitari i legal contraposat a la il·legal i esquerranosa Assemblea de Catalunya, a canvi de forjar una aliança secreta o tàcita entre el franquisme aperturista i la burgesia demòcrata per barrar el pas als comunistes. Així de clar s'exposava en l'informe del Govern Civil "Enfoque correcto de la FAVB", l'abril de 1975: "*Pensar en la gravedad del momento. Lo que suceda con las Asociaciones de Vecinos será un precedente (un reflejo, si se quiere) de lo que sucederá en la próxima lucha política. [...] Respetar el color que salga siempre que garantice el aislamiento y la neutralización del comunismo*"⁷². Però Martín Villa no se'n va sortir; de cap manera. D'entrada, perquè el moviment veïnal (i la FAVB amb ell) va anar sempre a l'una amb l'Assemblea de Catalunya, de la que formava part substancial. I malgrat que un comerciant que havia tingut responsabilitats en el sindicalisme vertical, Juan Frías Almarza (fins que va morir, el gener de 1976), i un altre vell conegut i amic de Martín Villa que Miquel Esquirol havia captat per a CDC, Albert Pons Valón (1976-1978), van conservar nominalment la presidència de la FAVB per als *bombillaires* moderats, la realitat és que el comunista Carles Prieto (president de la FAVB de 1978 a 1982) i molts altres activistes de barri amb diverses filiacions d'esquerres es van fer amb el control efectiu de la Federació des que van superar hàbilment la moció de censura de 1975 pactant precisament amb els mateixos *bombillaires* moderats o afins a Jordi Pujol a qui el governador civil havia fet la cort. En termes gairebé gramscians, el 1975 Martín Villa va poder llegir en els informes dels seus mateixos serveis d'informació com a la FAVB d'origen burgès i amb majoria numèrica d'associacions de veïns i comerciants de carrer, conservadors, l'entrada de les associacions de veïns de barri havia canviat

⁷² Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB), Fons Governadors Civils, Caixa 52, Reg. 118, "Enfoque correcto de la FAVB", 27 d'abril de 1975.

radicalment l'hegemonia, fins a imposar-se en pocs mesos “*la fuerza ideológica de unos pocos a la carencia ideológica de la mayoría*”⁷³.

El cas és que, el desembre de 1975, Martín Villa va deixar Barcelona per ocupar llocs clau als consells de ministres de la transició amb una lliçó ben apresada: limitar com fos, o acceptar i acotar només a Barcelona, l'hegemonia en expansió de les associacions de veïns, on predominava una influència comunista de difícil obediència (ni tant sols al centralisme democràtic) i d'impossible estigmatització pel caràcter assembleari, unitari, plural i interclassista d'aquell moviment social. I, conscient de la situació i de la correlació de forces, Martín Villa també va ser l'artífex de posposar al màxim la celebració de les primeres eleccions municipals democràtiques, on estava clar que el reformisme franquista reconvertit en centrisme democràtic tenia totes les de perdre a les grans ciutats davant d'una hegemonia política i cultural de l'esquerra marxista aconseguida, en gran mesura, per l'acció del moviment ciutadà del que Barcelona n'era el màxim exponent.

És més que anecdòtic que, en el context de l'estira-i-arronsa per l'aprovació final d'un Pla General Metropolità (1974-1976) que no va acabar de satisfer ni el capital especulatiu ni el moviment veïnal però que contenia elements molt avançats i progressistes per a l'època –i mentre els barris participaven de la tasca de fer ciutat elaborant alternatives i plans populars–, els representants de la gran propietat immobiliària i de la burgesia financera feien més que escarafalls. ¿Què no es deuria fer d'amagat –com modificar a darrera hora qualificacions urbanístiques– per defensar poderosos interessos econòmics i especulatius mal acostumats pel porciolisme en una Barcelona metropolitana que tothom ja veia en mans del poder popular i de l'esquerra veïnal? No és una pregunta retòrica quan, fins i tot públicament, abans i després de la mort de Franco, organismes patronals i gent tant diversa (també ideològicament) com el president de l'Associació de Propietaris i comte de Alba de Liste, Luis Augusto Vinyamata; el de l'Associació de Promotors i Constructores d'Edificis, Luis Marsà; l'economista liberal i cap d'estudis del Banco Urquijo, Ramon Trias Fargas, i l'excalcalde franquista de l'Hospitalet i propietari de l'Espanya Industrial, José Matías de España Muntadas, demanava empara pels seus interessos (Alba de Liste)⁷⁴, denunciava l'intent de socialització del sòl via Pla Comarcal (Trias Fragas)⁷⁵ i l'ocupació veïnal de terrenys privats (Marsà)⁷⁶, o clamava per un cop d'Estat a la xilena (Espanya Muntadas)⁷⁷.

⁷³ Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB), Fons Governadors Civils, Caixa 52, Reg. 118, “Enfoque correcto de la FAVB”, 27 d'abril de 1975.

⁷⁴ Sobre Alba de Liste, vegeu “Los planes parciales aprobados y realizados deben ser respetados”. *La Vanguardia Española*, 28 de juny de 1974, p. 35; i “La máxima libertad del hombre está en sentirse seguro en su casa”, *La Vanguardia Española*, 4 d'agost de 1976, p. 21.

⁷⁵ Trias Fargas, Ramon. “En torno al plan comarcal urbano y otras cuestiones”. *La Vanguardia Española*, 16 de juny de 1974, p. 19.

⁷⁶ Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB), Fons Governadors Civils, Caixa 382, Reg. 561, Carta del governador civil José María Belloch al ministre Rodolfo Martín Villa relatant una trobada amb el president de la patronal immobiliària, Luis Marsà, 11 de novembre de 1977.

⁷⁷ Andreu, Marc (et al.). *1970-2010. 40 anys d'acció veïnal*. Barcelona: FAVB, 2010, p. 80.

És evident, en definitiva, que el doble fantasma del comunisme i del 14 d'abril, en versions actualitzades que tenien molt a veure amb la força del moviment popular, veïnal o ciutadà de Barcelona va planar per damunt de la transició espanyola molt més del que fins ara s'ha explicitat. L'estratègia governamental va consistir simplement en anar marejant la perdua a nivell local i tenir clares unes línies roges que l'aparell central de l'Estat, franquista o democràtic, no podia permetre que es traspasessin. Per això es van posposar tant les eleccions municipals i es va blindar la nova democràcia representativa enfront dels moviments socials de base assembleària i arrelats al territori, tot deixant esbravar les associacions de veïns i fent-los concessions rupturistes allí on no hi ha havia més remei. Va ser aquest el cas de la Barcelona dels barris que, amb la força obrera del cinturó roig metropolità i la bandera unitària de la reivindicació nacional al conjunt del país, va assegurar la ruptura catalana dins del procés de transició i reforma democràtica espanyola. Paradoxalment, la capital de Catalunya va esdevenir avantguarda i referent espanyol en objectius i aspiracions democràtiques, per alguns obertament revolucionàries o, si més no, de clares tendències socialitzants i participatives. Ho va fer possible l'hegemonia cultural guanyada als anys 70 per l'ampli moviment social urbà, popular o ciutadà, que va confluïr a la FAVB i la va convertir en un actor polític i social molt destacat i en vèrtex d'un influent intel·lectual orgànic col·lectiu, també en l'accepció gramsciana del terme, conformat alhora per activistes de barri, periodistes, professionals liberals i universitaris compromesos. Les associacions de veïns, veritables escoles de democràcia i agents de dinamització cultural i reequilibri social, i la FAVB, utilitzada com a laboratori de la transició per uns i altres –a més de ser succedani o paraigua legal de l'Assemblea de Catalunya en uns mesos crucials; de servir d'aixopluc o incubadora a tota mena de moviments socials durant molts anys, i de mantenir-se sempre com a consciència crítica de la ciutat, sense perdre mai la memòria del que havia significat el porciolisme–, van protagonitzar a Barcelona un assaig de ruptura democràtica de caire socialitzant. Això va ser així durant un període aproximat que va de 1972 a 1979 i amb efectes projectats, com a mínim, fins el 1986. Sense recuperar i analitzar aquesta història no es pot explicar ni la (re)construcció posterior de la capital de Catalunya, que el 1992 va esdevenir model de ciutat a Espanya i al món, ni (re)interpretar les claus d'un ulterior procés de desdemocratització i tot el que signifiquen, per al present i futur de Barcelona, els canvis polítics del 2015 en el triple àmbit local, nacional i estatal, així com la fi del consens urbà i de la cultura de la transició.